

השיעור השבועי

גליון מספר 370

הרב המקדים: הג"ר חנוך כהן שליט"א
ראש ישיבת באר התלמוד

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית היחידים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויים רבים מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

ר"ת	יציאה	כניסה	ידועים
17:44	17:11	16:20	חל אביב
17:39	17:08	16:17	חיעה
17:39	17:07	16:16	באר שבנע
17:43	17:11	16:20	

ויצא | ט' כסלו תשפ"ג

כתב ועורך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

הלכות ברכות - ה

האם מעין שלש פוטרת ברכת המזון. אם אמירת "ברית ותורה" בברכת המזון מעכבת. אם מעין שלש מהתורה או מדרבנן, והנפקא מינה. אם הולכים אחרי הרוב במחלוקת הפוסקים שבספרים. גדלותו של הרמב"ם. פסקי המשנה ברורה לספרדים. המסופק אם בירך מעין שלש. דין בריה. מתי עבדין ספק ספיקא בברכות

ברכת מעין שלש במקום ברכת המזון

א. ¹ בשיעור הקודם דיברנו בדין מי שאכל לחם ושבע, ונתחייב בברכת המזון, ואין לו ברכון או סידור, ואינו יודע לברכה בעל פה, האם יכול לברך ברכת על המחיה, שהיא מעין שלשת הברכות של ברכת המזון, והארכנו בזה, והבאנו ראיות לכאן ולכאן. הרא"ה (בחידושי לברכות טו. עמ' לא מהספר, וברכות מד. עמ' קלה מהספר) כתב שהמברך מעין שלש במקום ברכת המזון יצא ידי חובה, וכן נראית דעת מרן השלחן ערוך (סימן קסח ס"ח) שפסק להלכה שכל שלשת סוגי פת הבאה בכיסנין - גם כיס, גם נכסס וגם מתוק - ברכתם מזונות ומעין שלש, משום ספק ברכות להקל. ואף שכל סוג יש אומרים שברכתו המוציא, מכל מקום כולם מודים שברכת מזונות פוטרת, וגם לגבי ברכה אחרונה לדעת מרן יברך מעין שלש, ומשמע שברכת מעין שלש פוטרת ברכת המזון. לכן להלכה אם בירך מעין שלש במקום ברכת המזון יצא ידי חובה, ואף אם יזמן לו סידור, לא ישוב לברך ברכת המזון. אבל לכתחילה הבא לשאול מורים לו שלא יברך מעין שלש במקום ברכת המזון, כי הריטב"א בהלכותיו (ברכות פ"ב אות כא) חלק על רבו הרא"ה, וכתב שהמברך מעין שלש במקום ברכת המזון לא יצא. וכך כתבו אחרונים רבים, ומהם הב"ח (סימן קסח), הדרישה (שם סוף אות א), המגן אברהם (שם ס"ק יח) והאליה רבה (ס"א קסח ס"ק טו, ובי' רסח ס"ק יח). וספק ברכות להקל.

ברית ותורה

ב. בשו"ת אגורה באהלך (דף י"ד) כתב שהמברך מעין שלש במקום ברכת המזון לא יצא ידי חובה, כי בגמרא (ברכות מט.) מבואר שכל שלא אמר "ברית

¹ מדברי הרב חנוך כהן שליט"א: זכינו לראות את מרן זצ"ל שלימד אותנו יסוד גדול, שעם כל מסירות נפשו למען עם ישראל, הפך עולמות והתעסק עם הדברים הגדולים ביותר, אבל לבו היה נתון בעמלה של תורה, ועל כן היה מוצל כל רגע ורגע ללימוד התורה. וכבר אמרו הגדולים, שכאשר רוצים למדוד מיהו אדם גדול, אינו נמדד לפי מעשיו ופעולותיו, אלא כמה שהתורה היא יותר מרכז החיים שלו, זה כמראה שהוא אדם גדול. ואחריו בקודש מרן הראשון לציון שליט"א, שעם כל עיסוקיו וטרדותיו ומסירות נפשו למען עם ישראל, הולך לכל מקום ומשמיע את דבר ה' ברמה, אבל בכל פעם שהרב מוציא לאור ספר חדש אני מתפעל ואומר לו, איך הרב מספיק, זו התמדה עצומה ונוראית! זו ידיעת ערכה של תורה! וזה מה שהרב מלמד את הדור, נכון שצריך לעשות הרבה לטובת עם ישראל, אבל היסוד הראשון הוא החיבור לתורה הקדושה. יהי רצון שיאריך ימים על ממלכתו, וימשיך להאיר את עיני עם ישראל בתורתו, להשמיע דבר ה' ברמה, ולהילחם עם כל מחריבי הדת, ונזכה ליהנות לאורו עד ביאת גואל צדק.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לכבוד הגאון רבי חנוך כהן שליט"א ראש ישיבת באר התלמוד, בנו של הגאון רבי יהודה כהן שליט"א, שהקים עולה של תורה באופן מיוחד, אלפים ורבות למדו במסודותיו, תחת הנהגתם הרחנית של הרב

ותורה" בברכת המזון, לא יצא. והלא בנוסח ברכת מעין שלש המובאת בגמרא (ברכות מד.) אין "ברית ותורה". אבל מרן בייע אומר ח"ב (סי' יז אות טז) הביא את דבריו, וכתב שאנו חוששים לדברי הרמב"ם שכתב (פ"ב מהל' ברכות ה"ג) בזו הלשון: וכל שלא אמר "ארץ חמדה טובה ורחבה" בברכת הארץ, לא יצא ידי חובה, וצריך להזכיר בה "ברית ותורה". וממה שלא כתב שאם לא הזכיר "ברית ותורה" לא יצא ידי חובה, משמע שיצא. למסקנת הדברים, מי שנתחייב בברכת המזון ולא יודע לברך, לא יברך מעין שלש, ואם בירך מעין שלש בדיעבד לא ישוב לברך ברכת המזון. והוא הדין האוכל חצי כזית עוגה² וחצי כזית לחם, לא יברך ברכה אחרונה כלל, וגם מעין שלש לא יברך, כי חוששים שברכת מעין שלש אינה פוטרת ברכת המזון.

ואכלת ושבעת וברכת

ג. יש לדון אם בכלל ברכת מעין שלש היא מהתורה או מדרבנן. בתורה (דברים ת, י) נאמר "וְיִשְׁבְּעַתְּ וְיִבְרַכְתָּ", וכידוע שפסוק זה מדבר על ברכת המזון על הלחם, שכן כתוב בפסוק שלפניו (שם, ט) "אֲרָץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְפַּנֵּת תֵּאָכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחַסֵּר כֹּל בָּהּ". אבל זה לא מוסכם, שהרי אמרו במשנה בברכות (מד.) אכל ענבים ותאנים ורימונים מברך אחריהם שלש ברכות - ברכת המזון - דברי רבן גמליאל, וחכמים אומרים ברכה אחת מעין שלש. והגמרא (שם) הסבירה את טעמו של רבן גמליאל, שהפסוק "וברכת" חוזר גם על הפסוק שלפניו שמדבר על הלחם, וגם על הפסוק שלפניו פניו (שם, ה) "אֲרָץ חֲטָה וְשִׁעֲרָה" וגו'. אבל הלכה כדעת חכמים, שמברכים על שבעת המינים ברכת מעין שלש³, כי תיבת "ארץ"

יהודה ובנו הרב חנוך, ה' ישמרם. יהי רצון שיזכה להגדיל תורה ולהאדירה, וימשיך לעשות עוד כהנה וכהנה, לאורך ימים ושנים.

² מי שהביאו לו עוגה באמצע הסעודה או לקינוח בסוף הסעודה, והעוגה או מתוקה, או כיס, או נכססת, לא יברך עליה מזונות, כי היא ספק לחם ואולי נפטרה בברכת המוציא שבייר על הלחם. יש אומרים שעל בקלאווה מברכים לפני ברכת המזון, כי לכל הדעות ברכתה מזונות, למטה יש בצק מתוק שגילוש בסוכר ודבש, כדעת הרמב"ם, באמצע יש שקדים ואגוזים, כדעת רבינו חננאל, ולמעלה יש בצק עלים נכסס, כדעת רב האי גאון. והמברך עליה יש לו על מה שיסמוך, אבל היותר טוב להביא את כל העוגות והקינוחים לאחר ברכת המזון [א.ה. לגבי עוגה שהיא לכל הדעות מזונות, ע' ילקו"י ברכות סי' קעז אריכות בזה, ומה שדייק מהרשב"א. וע"ע יב"א ח"ט תאו"ח סי' צח אות כ, ובחזו"ע ברכות עמ' רפ]. יש מי שמצא פתרון לאכול עם ה'ביס' הראשון של הלחם, גם חתיכת עוגה, וכך יפטור את העוגה. כמו לפני ששים שנה כשהיינו קטנים, היתה עניות והיינו אוכלים לחם עם בננה, אוי ואבוי למי שהיה אוכל בננה לבד...

³ וזו ברכה מיוחדת שמברכים על פירות שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, בשונה משאר הפירות והירקות שמברכים עליהם ברכה אחרונה ברכת

בפסוק על הלחם מפסיקה הענין, ולכן הפסוק "וברכת" חוזר רק על הלחם. "לא על הלחם לבדו יחיה האדם", אבל העיקר הוא הלחם. ולכאורה משמע שלהלכה ברכת מעין שלש אין לה מקור מהפסוק והיא מדרבנן.

מסופק אם בירך

ד. יש לכאורה שבע נפקא מינה אם מעין שלש מדאורייתא או מדרבנן, כפי שיבואר להלן (אות ט), בראש ובראשונה נפקא מינה למסופק, כגון שאכל תאנים ורימונים, והוא דיבר הרבה, ולא זוכר אם בירך מעין שלש. אין אפשר לא לזכור, וכי אתה לא מכין בברכה? אבל קורה. אם ברכת מעין שלש מהתורה, יחזור לברך מספק, כי ספק דאורייתא לחומרא, ואם היא מדרבנן, אינו חוזר. ובאופן שאשתו באה ואמרה אני זוכרת שבירכת ועניתי אמון, על הצד שמעין שלש מהתורה, השאלה האם יכול לסמוך עליה? וכן אם בנו הקטן אומר לו, אבא, אני זוכר שבירכת. על הצד שמעין שלש מהתורה, הקטן חייב מדרבנן, והשאלה האם יכול לסמוך עליו? והתשובה שבכל אופן יכול לסמוך בזה על אשה וקטן, שהרי אפילו לגבי ברכת המזון של תורה יכול לסמוך עליהם (ילקוט"י ברכות ס"א קפד. חזו"ע ברכות ע"א רכה).

הסוברים שמעין שלש מדאורייתא

ה. בשאלות דרב אחאי גאון⁴ (יתרו שאילתא נג) מבואר שמעין שלש על שבעת המינים היא מהתורה, והמסופק אם בירך חוזר לברך. וכן דעת מעל עשרים ראשונים, ומהם בה"ג - בעל הלכות גדולות (פ"ז דברכות ד"י סע"ד) - יש אומרים שחיברו רב יהודאי גאון והוא הספר הראשון שנדפס אחר התלמוד, והביאו השר מקוצי בסמ"ג - ספר מצוות גדול (עשין כז, דק"ג ע"ג), וכן דעת רבינו יונה (ר"פ כיצד מברכין ד"ה קדש הלולים), הרשב"א (ברכות לה. ד"ה הכי, מד. ד"ה ורבנן), הרא"ה (ברכות מד.), הריטב"א (ברכות מט: שבת כג. הל' ברכות פ"א ה"ה ופ"ה ה"ט), המאירי והרי"א⁵ (ס"פ כיצד מברכין), הראב"ה (ברכות ס"י סד), החינוך (מצוה תל) - יש אומרים שחיברו הרא"ה, הארחות חיים (הל' ברכות אות נב), הכלבו (ס"ס כד), וכן דעת עמוד ההוראה הרא"ש (פ"ו דברכות סימן טז), ובנו הטור (ס"ס רט), ועוד.

הסוברים שמעין שלש מדרבנן

ו. לעומתם מצינו לחמשה ראשונים הסוברים שברכת מעין שלש מדרבנן, ובראשם עמוד ההוראה רבינו הרמב"ם, כן מוכח ממה שכתב (פ"א מהלכות ברכות ה"א): מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך וכו', ועוד כתב (פ"ח מהל' ברכות ה"ב): כל הברכות האלו אם נסתפק לו בהן אם בירך או לא בירך אינו חוזר ומברך לא בתחילה ולא בסוף, מפני שהן מדברי סופרים. מרן בשלחן ערוך הלך בעקבות הרמב"ם וכתב (סימן קפד סעיף ד): אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון אם לאו, צריך לברך מספק, מפני שהיא מן התורה. וכתב עוד (סימן רט סעיף א): כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחילה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון מפני שהיא של תורה. והמקור לכך מדברי הירושלמי (מסכת ברכות ב"דף הראשון בעמוד השני) שהמסופק אם בירך ברכת המזון יברך מספק, שספק דאורייתא לחומרא. ומשמע בדעת הרמב"ם⁵ ומרן, שכל הברכות מדרבנן, כולל ברכת מעין שלש וברכות התורה, חוץ מברכת המזון שהיא של תורה. וכן כתבו עוד ראשונים שברכת מעין שלש מדרבנן, ומהם הסמ"ג (עשין כז, דק"ג ע"ג) עצמו, המרדכי (פרק ג' שאכלו ס"י קפה),

נפשות. בשיעורים הקודמים (ראה גיליון השיעור השבועי פר' חיי שרה אות א-ד, ח"א, ופר' תולדות אות א-ב) ביארנו שברכת נפשות אינה פוסרת מעין שלש, ולכן צריך לדעת את פרטי הלכות ברכות, ומי שלא יודע את הברכות בעל פה, יקח אתו ברכון בכיס או בתיק.

⁴ בתוס' (כתובות ב: ד"ה פשיט) רשב"ם פירש שרב אחאי המוזכר בגמרא היה בסוף האמוראים - כנראה אחד הסבוראים - מחבר השאלות, אבל רבינו תם אמר שהוא אחד האמוראים (וראה עין יצחק ח"א ע"א ע"א).

⁵ אחד ממחברי הזמן הביא מה שכתב מרן זצ"ל (יב"א ח"א ח"א ח"א ס"י יא אות יד, ח"ה ח"ה ח"ה ס"י כב אות יב, ח"ט ח"א ח"א ס"י צח אות יא, ח"י ח"ו"ד ס"י מט, יח"ו"ד ח"ג ס"י טו בהעל, חזו"ע ברכות ע"א ר"ד) בפשטות, שלדעת הרמב"ם מעין שלש מדרבנן, ואותו אחד התווכח בטענה שהרמב"ם כתב כל הברכות "האלו", וכונתו לשאר הברכות שהן מדרבנן, ולא לברכות התורה שלא עסק בהן בפרק זה, וכן לא לברכת מעין שלש שדיבר עליה בהמשך הפרק. אבל האמת שכבר מרן הבית יוסף (ס"ס רט) כתב מפורש

הגהות מימוניות (פ"ח מהלכות ברכות אות ז) ותלמידי רבינו יונה (ס"פ כיצד מברכין ד"ל"ב ע"א). ובספר האגודה (פ"ז דברכות סימן קפה) והרשב"ץ (בפירושו ר"פ כיצד מברכין ע"א רט) ועוד נראה שמסתפקים בזה.

למה לא הלך אחר הרוב

ז. כאשר אנחנו רואים מצד אחד רוב הראשונים ובתוכם עמוד ההוראה הרא"ש, הסוברים שברכת מעין שלש מדאורייתא, ומצד שני מיעוט הראשונים ובתוכם עמוד ההוראה הרמב"ם, הסוברים שברכת מעין שלש מדרבנן, לכאורה היה לנו לפסוק כרוב הראשונים, וכפי שכתב מרן בהקדמתו לבית יוסף: וראיתי שאם באנו לומר שנכריע דין בין הפוסקים בטענות וראיות תלמודיות⁶, הנה הראשונים מלאים טענות וראיות לכל אחת מהדעות, ומי זה אשר יערב לבו לגשת להוסיף טענות וראיות, ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין ההרים הררי אל להכריע ביניהם על פי טענות וראיות, לסתור מה שביירו הם, או להכריע במה שלא הכריעו הם, כי בעונותינו הרבים קצר מצע שכלינו להבין דבריהם, כל שכן להתחכם עליהם. ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל - לא 'הבית היהודי'... נשען עליהם בהוראותיהם, הלא המה הרי"ף - במרוקו ובאלג'יר - והרמב"ם - במזרח התיכון ובמצרים ואגפיה - והרא"ש - באירופה - אמרתי אל לבי שבמקום ששנים מהם מסכימים לדעת אחת, נפסוק הלכה כמותם. ומקום שאחד משלשת העמודים הנזכרים לא גילה דעתו בדין ההוא, ושני העמודים הנשארים חולקים בדבר, הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג ז"ל לפנינו, אל מקום אשר יהיה שמה הרוח אלהין קדישין ללכת נלך, כי אל הדעת אשר יטו רובם כן נפסוק הלכה. עד כאן דברי הבית יוסף. ולפי זה צריך להבין בנידון שלנו שדעת הרא"ש נגד הרמב"ם, והרי"ף לא גילה דעתו, מדוע מרן לא הלך אחר רוב הראשונים, ופסק כדעת מיעוט הראשונים ומכללם הרמב"ם שברכת מעין שלש מדרבנן.

אחרי רבים להטות

ח. כדי להבין את פסק מרן השלחן ערוך, צריכים להיות בקיאים בכללי הפסיקה, מהר"ם בן חביב בספרו גט פשוט (בכללים כלא א) ועוד אחרונים כתבו כלל, שמה שאמרה תורה (שמות כג, ב) "אַתְּחַרְי רַבִּים לְהִטּוֹת", דיברה על סנהדרין של שבעים ואחד, או על בית דין של שלשה, שיושבים פנים מול פנים ומלבנים את הדברים יחד, שבזה הולכים אחר הרוב⁷, אבל במחלוקת הפוסקים שלא נשאו ונתנו יחד, ורק נחלקו בספרים, אפשר שאילו היו נושאים ונותנים ביחד היו המרובים מודים למועטים. והלא הראשונים היו במקומות שונים ובתקופות שונות ולא ראו זה את זה, ובהכרח שמה שמרן הבית יוסף פוסק כשנים מעמודי ההוראה או כרוב הראשונים, זו הנהגה בעלמא, ולא מדין התורה. ואם כן יש לומר, שכאן לחומר איסור ברכה לבטלה מרן חשש להרמב"ם וסיעתו - הגם שהם מיעוט הפוסקים - שבמקום ספק לא יחזור לברך, כי לדעתם ברכת מעין שלש מדרבנן, וספק ברכות להקל.

גדלותו של הרמב"ם

ט. יש להוסיף שמרן חשש בזה להוראת הרמב"ם לרוב גדלותו, שהרי מרן בשו"ת אבקת רוכל (סימן לב) נשאל מעיר אחת שהיו פוסקים בכל כדעת

בדעת הרמב"ם שמעין שלש מדרבנן ולא מדאורייתא, ויתכן שמאותה סיבה העתיק לשון הרמב"ם "כל הברכות" והשמיט תיבת "האלו", כדי להוציא מהדיוק הנ"ל. וכך הבין ספר החינוך (מצוה תל) בדעת הרמב"ם.

⁶ מרן הבית יוסף לא מיהר לסיים את הש"ס בשטחיות, אלא למד בעיון, כי לימוד בשטחיות אינו לימוד [א.ה. נכד מרן הב"ה] העיד עליו שכל חייו למד את הש"ס שלש פעמים (קורא הדורות קונפוטרי דף ע"ד, וכך א"ל המלאך המגיד (מגיד מישרים מהדו"ק פר' ויקהל): וכן אזכר לגמור כל התלמוד כל מסכתא שלש פעמים. וכ' בשו"ת אבקת רוכל (ס"י רב): בדורות אלו לא ימצא מי שלמד כל התלמוד כי אם אחד מעיר].

⁷ רבי שמעון שקופ (שערי יושר שער ג פ"ד) מגדיר שלא מתחשבים בדעת מיעוט הדיינים, מדין הלך אחר הרוב ומדין ביטול ברוב. אבל אם נאמר שהם בטלים וכמי שאינם לגמרי, וכי נשארו שני דיינים, והלא אין בית דין שקול (סנהדרין ב: ועוד)? אלא ודאי שהם נמצאים, אבל לא מתחשבים בדעתם.

הרמב"ם, וכנראה בחרו רב חדש כי עברו עשר שנים... ואותו אחד הורה להם לשנות ממנהגם ולנהוג בכל כדעת ר"י, כנראה היה משוכנע... ושאלו האם צריכים לשמוע בקולו. והשיב להם מרן הבית יוסף: מי הוא זה אשר ערב אל לבו לגשת לכונן קהילות שנוהגים כהרמב"ם, לנהוג כשום אחד מן הפוסקים ראשונים ואחרונים וכו', הרמב"ם גדול הפוסקים, וכל קהילות ארץ ישראל והערביסטאן והמערב נוהגים על פיו וקבלוהו עליהם לרבם. ושם (סימן קמ"ו) יש תשובה שחתומים עליה הרדב"ז - רבי דוד בן זמרא - ומרן הבית יוסף, היו יושבים יחד בבית הדין בצפת, וכתבו: אין לנו אלא דברי הרמב"ם שכן נהגו בכל המלכות, ואפילו שיהיו החולקים עליו רבים, כבר קבלוהו עליהם. ומרן הבית יוסף חושן משפט (סי' ה') כתב בהערצה על הרמב"ם, שהוא עטרת תפארת הפוסקים. וכן כתב מרן בשו"ת בית יוסף (הל' יבום וחליצה סימן ב'), שהרמב"ם הוא מרא דאתרא. אם כך, אי אפשר להתעלם מדעת הרמב"ם - שהיה גדול הפוסקים והמרא דאתרא - ודעימיה, שאם יברך מעין שלש מספק, יכנס לחשב ברכה לבטלה, ועל כן מרן פסק כמותם שברכת מעין שלש מדרבנן.

מה נפקא מינה

י. לכאורה יש שבע נפקא מינה אם מעין שלש מהתורה או מדרבנן. א. אם המסופק צריך לחזור ולברך כדין ברכת המזון שאומרים בה ספק דאורייתא לחומרא, או שאינו חוזר, וכמו בשאר הברכות, כי ספק ברכות להקל, וכנ"ל (אות ד.). ב. אם צריך לשבת בשעת הברכה, או לא. לגבי ברכת המזון אמרו בגמרא (ברכות נ"א), הלכתא יושב ומברך, והתוספות (ד"ה והלכתא בכלהו) כתבו מפי רבי משה אלברט, שזה נלמד מהפסוק "ושבעת" - "ושב עת", כלומר שצריך לשבת בזמן ברכת המזון, ולפי שברכת המזון דאורייתא החמירו בה להיות יושב ומברך. אבל אם ברכת מעין שלש מדרבנן, לכאורה אפשר לברך גם בעמידה⁸ ובהליכה. ג. מי שאכל עוגה והלך, קיים 'ואכלת ושבעת וברחת'... האם צריך לחזור למקומו ולברך כדין ברכת המזון של תורה, או שיכול לברך במקום אחר כמו בשאר הברכות דרבנן. ד. אם המברך מעין שלש יפסיק לענות לקדיש - חמשה אמונים ראשונים, ולקדושה - 'קדוש' ו'ברוך', וככל הברכות הארוכות דרבנן, או לא יענה, וכדין ברכת המזון דאורייתא. ה. אם באמצע הברכה יפסיק לעמוד לחכם⁹ או זקן שנכנסו לארבע אמותיו, וכן לגדול הדור ורבו מובהק ואביו

⁸ לגבי אכילה בעמידה, לא מתאים לתלמיד חכם לאכול בעמידה, הוא צריך לכבד את עצמו, וגם לא יאכל עם עמי ארצות. אני לא זוכר את מרן זצ"ל אוכל בסעודות חתונה וברית מילה וכדומה, וגם בסוף ימיו, בשמחות משפחתיות, היה נכנס לחדר צדדי, אוכל מהר, ונכנס לאולם. אני מכיר כמה רבנים שבאים לחתונות ויושבים שם מריש ועד גמירא. היה רב אחד שבא להילולא בצפון, הגיע מעשרה ראשונים... וישב מהשעה שבע ערער עד סוף האירוע בשעה שתיים עשרה בלילה, חמש שעות! וכי כך תלמיד חכם משמש דוגמא?! וגם אם כיבדו אותו להיות סנדק, ומבקשים ממנו לשבת לסעודה, לא צריך להרגיש לא נעים לסרב, מרן לאחר שהיה סנדק לא היה יושב לאכול. בגמרא (סנהדרין כג.) מובא שנקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסים בסעודה אלא אם כן יודעים מי מסב עמם, שגנאי הוא לתלמידי חכמים לישב אצל עם הארץ בסעודה (רש"י שם ד"ה ואין).

⁹ צריך לעמוד בפני תלמיד חכם, אפילו הוא צעיר בגיל 30, אבל הוא למד הלכה למעשה ויודע את רוב ההלכות המצויות. וכמו שכתבו בשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' קמ"ו) ובשו"ת אבקת רוכל (סימן רב). בשנת תשנ"ב מרן זצ"ל נתן שיעור אצלנו בישיבת חזון עובדיה, ודיבר על רב אחד שאמר דברים לא נכונים בהנהגה, ומתוך ריתחא אמר עליו: אם יעבור לפני אעמוד לפניו מדין זקן, לא מדין תלמיד חכם... כי אותו רב היה פלפולן, ולא ידע הלכות, על אסור מותר ועל מותר אסור. לאחר השיעור מרן ירד במדרגות, ולפתע עלה בחזרה לבית המדרש ושאל, מי הקליט את השיעור? תמחקו מיד! שלא ידליפו את ההקלטה ויהיה בלגן גדול... אמנם אי אפשר לדעת הכל, אנו חנו לא מלאכים, אבל לפחות שידע את רוב ההלכות המצויות. לחכם כזה צריך לעמוד כשנכנס לארבע אמותיו, ואם הוא רואה שהחכם מתקרב, ישב, וכשיעבור לידו יעמוד, ויקיים מצוות "והדרת פני זקן", זה שקנה חכמה (קידושין לב.).

¹⁰ היום הרב יואל שבתאי הביא לי ספר חשוב שסיכם את כל ההבדלים בהלכה בין החזון איש למשנה ברורה, וצייץ מחלוקות רבות ביניהם. זה ספר מאוד יפה שחיבר תלמיד חכם אשכנזי, והזכיר גם את מרן זצ"ל. אמרתי, טוב מאוד שהוציא את הספר הזה, כי כשמרן אמר שהמשנה ברורה לא תמיד נחת לפסוק את ההלכה לפי הפוסקים שלנו, וצייץ כמה דברים שאנו פוסקים שלא כדבריו, היו שראו

ואמו שנכנסו לשיעור כמלוא עיניו - כ-128 מטר, או לא. ו. בברכת המזון יש ענין ללבוש כובע וחליפה, וכמו שאמרו בברכות (נ"א). שצריך עיטוף בברכת המזון, ויש לדון אם גם במעין שלש יש ענין, או שאין ענין וישאר בכיפה שעל ראשו, כמובן כיפה גדולה ולא כיפת בנט... ז. אכל עוגה או ענבים ואחר כך נפנה לנקביו, האם יקדים ברכת אשר יצר או ברכת מעין שלש, כי אשר יצר היא דרבנן, והשאלה האם מעין שלש מהתורה או מדרבנן.

ראיות הפרי חדש

יא. הפרי חדש (סימן ט"ו) - היה לפני מעל 300 שנה, רבה של ירושלים - חיזק את דעת מרן הבית יוסף שברכת מעין שלש מדרבנן, והביא ראיה מדברי המשנה בברכות (נ"ב), בעל קרי חייב בקריאת שמע, ומברך ברכת המזון לאחריו, אבל אינו מברך לפניו. היום לא נוהגים בזה אבל כך היה בזמנם. ובגמרא (נ"א) מובאר שקורא קריאת שמע ומברך ברכת המזון מפני שהן מן התורה, ואילו ברכת מעין שלש היתה מן התורה היו צריכים לומר שבעל קרי יברך גם מעין שלש, אלא משמע שברכת מעין שלש מדרבנן. זו ראיה חזקה. והביא עוד ראיה מגמרא בברכות (מ"ד). שהזכרנו לעיל (אות ג'), שברכת המזון נלמדת מהפסוק, אבל מעין שלש אינה נלמדת מהפסוק, שהרי הפסוק מדבר על "לחם" ולא על כל שבעת המינים. ואילו הברכה על שבעת המינים היתה מהתורה, היו צריכים לברך עליהם שלש ברכות ולא מעין שלש, אלא משמע שברכת מעין שלש היא מדרבנן.

אכל ושבע ודשן

יב. כאמור רוב הראשונים סוברים שברכת מעין שלש היא מדאורייתא, אבל גם לשיטתם זהו דוקא כשאכל משבעת המינים ושבע, אבל אם אכל כזית ולא שבע, כולם מודים שמעין שלש מדרבנן, כי לשיטתם ברכת מעין שלש נלמדת מהפסוק: 'ואכלת ושבעת' וברכת. כך משמע בספר החינוך (מצוה ת"ל), וכן כתבו הפרי מגדים (סי' רח מ"ש"ס"ק א) - היה לפני כ-300 שנה - והחיי אדם (ח"א כלל ג) - היה לפני כ-270 שנה - והוכיחו כן מדברי הרא"ש (פרק כיצד מברכין סי' ט"ז) שהסתפק אם האוכל דבר שברכתו נפשות צריך לאכול שיעור או לא, וכתב שאולי דוקא במעין שלש צריך שיעור, כי צריך שביעה, מפני שנאמר עליו "ואכלת ושבעת וברכת". ואחר אלף אלפי המחילות נראה שאותם אחרונים נעלמו מעיני קדשו של החזון איש¹⁰ (סי'

בכך כביכול פגיעה בכבודו של המשנה ברורה. למשל מה שפסק המשנה ברורה (סימן מ"ו סק"א) שהמסופק אם בירך ברכות התורה יחזור לברך את ברכת "אשר בחר בנו" שהיא המעולה שבברכות (ראה ברכות י"א), אבל לדעת הרמב"ם ומרן יש לחוש בזה לברכה לבטלה. [וכן מה שכתב במשנ"ב (סי' ע"ה ס"ק כ"ט) שאם נצבת כנגדו אשה עם פריצות, לא יועיל לסגור את עיניו כדי לומר דברים שבקדושה כנגדה, זה נגד מרן הש"ע (שם סי' י)]. וכן מה שהמשנה ברורה (סימן שי"ח ס"ק מ"ח) פסק שכלי שני שהיה נכוי בו מבשל "לכולי עלמא", אבל דעת מרן הבית יוסף (יו"ד ר"ס ק"ה) שכלי שני אפילו אם הוא רותח ומעלה בועות אינו מבשל. וכן מה שפסק המשנה ברורה (סי' שי"ח ס"ק מא, מה, ובבא"ל ס"ה ד"ה י"ש) שיש בישול אחר אפיה, אבל מרן (סימן שי"ח סעיף ה) כתב בזה יש ויש, והלכה כיש בתרא שאין בישול אחר אפיה, ואין בישול אחר קליה, ומותר להכין קפה בשבת ולערות עליו מים חמים, כי הקפה ראוי לאכילה כמות שהוא עם סוכר.

גם הגאון רבי חיים קנייבסקי זצ"ל (באליא דהלכתא גליון ל"ט) כתב בכתב ידו: הנה ידינו סידר כל מנהגי הספרדים, כי המשנה ברורה לא דיבר בדרך כלל רק על מנהגי האשכנזים. וכן כתב בהקדמתו לספרו שונה הלכות ח"א: לפי שהמשנה ברורה כותב תמיד שאנו נוהגים כהרמ"א ז"ל, ולא באנו כמכריעים ההלכה בהחלט, וממילא אחינו הספרדים כהמחבר יראו את אשר לפנינו בגוף השלחן ערוך. ע"כ. והם הם היו דברי מרן זצ"ל, ולכן הוציא ספר "לזית חן" על סדר משנה ברורה חלק ג', ושם פלפל בדבריו כדרכה של תורה, וגם הדגיש את דעת מרן הבית יוסף והפוסקים הספרדים. וכי זו פגיעה בכבוד המשנה ברורה!?

כשנפתחה ישיבת "חזון עובדיה" לפני למעלה משלושים שנה, סדר הלכה לא היה לאחר התפלה, כי אז היו ממחרים לשתות קפה וכשהמשיגים לא רואה עושים "ויברח יעקב"... אלא סדר הלכה היה בשעה הראשונה של סדר שלישי, ולפעמים היו נמשכים עם ההלכה עד סוף הסדר, וממשיכים גם לסדר רביעי. שאלתי את מרן: אבא, מה נלמד בסדר הלכה? והשיב: תאמר להם שילמדו משנה ברורה על הסדר, וכל סימן שיגמרו יעברו על ה"ילקוט יוסף" השייך לאותו סימן. ולכן סידרנו את הילקוט יוסף לפי סדר סימני השלחן ערוך. כי בוודאי שהמשנה ברורה הוא ספר חשוב, ומי שילמד ביאור הלכה ובפרט על הלכות שבת, יראה איזו מתקוות

לד"ס"ק"ה), שצידד שבברכת מעין שלש לדעת הסוברים שהיא מהתורה, אין צורך שיאכל כדי שביעה, ולמעשה הניח בצריך עיון. אבל הפרי מגדים והחיי אדם הוכיחו דבריהם מראשון, והוא הרא"ש, ולא תהא ברכת מעין שלש חמורה מברכת המזון.

מהיות טוב יאכל עוד כזית

יג. המסופק אם בירך מעין שלש על שבעת המינים או לא, להלכה אינו חוזר, וכדעת מרן השלחן ערוך. אבל כתבו הטורי זהב (סימן רט סק"ג), האליה רבה (סימן רט סק"ד), החיד"א (בשוריי ברכה סימן רט), החסד לאלפים (סימן רט סעיף ה), ערוך השלחן (ס"ס רט) והמשנה ברורה (סימן רט סק"י), שמהיות טוב יאכל עוד כזית ויברך מעין שלש, לחוש לרוב הפוסקים הסוברים שבברכת מעין שלש מדאורייתא. ועל פי האמור צריך לומר שהם דיברו באופן שאכל ושבע, כי אם לא שבע כולם מודים שברכת מעין שלש מדרבנן, ובאופן כזה עדיף שלא להמשיך לאכול, כדי לא להיכנס לספק ברכה ראשונה. אבל כשאכל ושבע ורוצה לאכול עוד כזית, יברך ברכה ראשונה, כיון שכבר הסיח דעתו מהאכילה הקודמת. יש דיון דומה לזה, לגבי המסופק אם בירך ברכת המזון, שכתב המשנה ברורה (סימן קפד סקט"ו) בשם החיי אדם (כלל מזו סעיף ג) שאפילו אכל רק כזית פת ולא שבע, ונסתפק אם בירך, טוב שיחמיר על עצמו לאכול עוד כזית לחם וזו דאי חייב לברך ברכת המזון. וכתב שיברך גם ברכת המוציא על אותו כזית, כיון שכבר גמר אכילתו והסיח דעתו.

שיעור כזית

יד. נחלקו הפוסקים מהו שיעור כזית, לדעת הר"ף והרמב"ם (ע"י ילק"ו ברכות ס"י רט, ובשו"ת יחיה דעת ח"א סימן טז ד"ה אולם) - שני עמודי הוראה - שיעור כזית הוא 6 דרהם - כ-18 גרם, ולדעת התוספות (חולין קג) שיעור כזית הוא 9 דרהם - כ-27 גרם, ומשערים במשקל ולא בנפח, לא צריך לחזור על זה אלף פעם... ולהלכה מרן השלחן ערוך בהלכות פסח (ס"י תפ) פסק כדברי התוספות.

ברכה אחרונה על בריה

טו. עוד נחלקו הפוסקים אם האוכל בריה שלימה כגון ענב או גרגיר רימון שלם, חייב לברך ברכה אחרונה או לא. בירושלמי (פ"ו דברכות ה"א) מבואר שהאוכל בריה כגון ענב אחד צריך לברך ברכה אחרונה, וכן פסקו התשב"ץ (קטן סימן שכב ד"ה ועל היין) ועוד. אולם דעת הר"ף (כז ע"ב מדפי הר"ף) והרמב"ם (פ"ג מהלכות ברכות ה"ב) שהתלמוד בבלי חולק על הירושלמי, והלכה כמו התלמוד בבלי שלנו, שאין לברך באחרונה אלא על שיעור כזית. וכן דעת הריטב"א (הל' ברכות פ"א ה"י). וגם הטור והשלחן ערוך (סימן רי סעיף א) פסקו שהאוכל כזית מברך ברכה אחרונה. לכן לכתחילה אדם שאוכל פחות מכזית יזהר שלא לאכול ענב שלם, אלא ישבור אותו לשנים.

ספק ספיקא בברכות

טז. והנה מי שאכל ענבים שלמים, ואכל בין 18 גרם ל-27 גרם, יש לו ספק ספיקא, שמא 18 גרם הוא שיעור כזית, ושמא יש לברך על בריה שלימה ברכה אחרונה. וכן מי שאכל ענבים שלמים והוא מסופק אם אכל כזית, יש לו ספק ספיקא, שמא אכל כזית, ושמא יש לברך על בריה. אף על פי כן הביא המשנה ברורה (סימן רטו סק"ב) בשם החיי אדם (כלל ה סעיף ו) והפרי מגדים (בפתיחה להלכות ברכות) דלא עבדינן ספק ספיקא בברכות, וגם בזה יש לומר ספק ברכות להקל (ראה יח"ד ח"ה סימן כא בהע"י).

ספק ספיקא כשי"א שהמצוה מהתורה

יז. בילקוט יוסף (ברכות מהדורת תשס"ז עמ' קנד) ובעין יצחק¹¹ (ח"ב עמ' תק) הקשנו קושיא, מדוע אמרו האחרונים על ברכת מעין שלש שלא עושים בה ספק

יש שם, תענוג! תראו בסימן שיח איך הביא ראיות מסוגיות שונות להוכיח שאין מכה בפטיש באוכלים, זו מתיקות התורה. הבעיה שהחפץ חיים היה בראדיון, ולא היו שם לא ספרדים ולא אתיופיים... וכתב את ספרו רק לאשכנזים, ולא נחת לפרש את ההלכה לספרדים. ומה שיש טוענים שקיבלו הוראות המשנה ברורה, אין לזה שום יסוד, ומאי חזית ללכת אחר הוראותיו ולא אחר הוראות הגר"א או שאר הפוסקים האשכנזים, הפרי מגדים, היעב"ץ ועוד. החזון איש חלק על המשנה ברורה כדרכה של תורה, וגם מרן זצ"ל נטה מדרכו של המשנה ברורה, ופסק כדעת מרן השלחן ערוך, וכן על פי הכללים המסורים בידיו.

ספיקא, הלא דעת למעלה מעשרים ראשונים שברכת מעין שלש מדאורייתא, וכלל בדינו שעושים ספק ספיקא בברכה שיש אומרים שהיא מדאורייתא. דוגמא לדבר, ידוע שאדם שלא ספר ספירת העומר לילה ויום לא יכול להמשיך לספור בברכה, ואם הוא מסופק אם אתמול בירך, כתב התרומת הדשן (סימן לו) - נולד לפני כ-630 שנה בסוף תקופת הראשונים - שיש לו ספק ספיקא, שמא בירך ושמא כל יום הוא מצוה בפני עצמה כדעת התוספות (מנחות סו. סד"ה זכר) ודלא כדעת בה"ג, ומועיל ספק ספיקא לברך כי יש אומרים שמצות ספירת העומר היא מדאורייתא, כך דעת הרמב"ם (פ"ו מהלכות תמידין ומוספין הכ"ד) והראב"י (סימן תקכו) ואולי גם החינוך (מצוה שו), ואפילו שלהלכה לדעת מרן השלחן ערוך (סימן תפט ב, ד, ה, ו) ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, וכדעת התוספות (מנחות סו. ד"ה זכר) והרשב"א (בתשו"ח ח"א סי' קנו, וח"ג סי' רפד) והר"ן (פסחים כח ע"א), אומרים ספק ספיקא כדי לברך על ספירת העומר, וכמו שפסק מרן השלחן ערוך עצמו (שם, סעיף ח). וצריך ביאור, מה החילוק בין ספירת העומר לברכת מעין שלש שלא אומרים בה ספק ספיקא¹².

לישב בסוכה

יח. בזמנו כתבנו ליישב, ששונה דין ספירת העומר כיון דאיתחזק חיובא, מה שאין כן מעין שלש, יש ספק אם אכל כזית, או ספק אם מברכים על בריה, אבל לא הוחזק החיוב. כעבור שנים נראה שהתירוץ הזה יפה, אבל לא כל מה שיפה נכון... שהרי אדם שאוכל עוגה מברך מזונות ועל המחיה, אבל אם קובע עליה סעודה ואוכל ממנה 216 גרם - זה לא הרבה, שרוול אחד של עוגה - נוטל ידים ומברך המוציא וברכת המזון. ובא מרן זצ"ל בספרו חזון עובדיה על הלכות סוכות (עמ' קלו) וחיידש, שאדם שאוכל עוגה בשיעור 162 גרם בסוכה יברך לישב בסוכה. כי יש מחלוקת מהו שיעור קביעות סעודה, לדעת הרמב"ם (פ"א מהלכות עירובין ה"ט) הוא שלש ביצים - 162 גרם, וסימנך ששמו של הרמב"ם הוא משה - שלש אותיות. ואולם הלכה כדעת רש"י (עירובין ד). שהוא ארבע ביצים - 216 גרם, וסימנך ששמו של רש"י הוא שלמה - ארבע אותיות. אבל מרן זצ"ל עשה ספק ספיקא, שמא הלכה כדעת הרמב"ם ששיעור קביעות סעודה הוא 162 גרם, ואף אם תאמר שהלכה כרש"י, שמא כדעת הגנת ורדים (תאו"ח כלל ד סימן ו), שהאוכל עוגה חייב לברך לישב בסוכה כבר משיעור כביצה - 54 גרם - ודלא כדעת החיד"א (בשו"ת חיים שאל ח"א סימן עא) שאין לברך אם לא קובע סעודה. ולכן לענין ברכת לישב בסוכה יש לברך על 162 גרם, וכך הבאנו להלכה בילקוט יוסף (סוכה עמ' תרפו). תזכרו היטב עד חג סוכות ולא תשכחו... ומרן שם מסביר, שאין לחוש לסב"ל, כיון שיש לסמוך על ספק ספיקא במקום מצוה דאורייתא. והלא שם לא הוחזק החיוב, ואף על פי כן מועיל ספק ספיקא כי יש צד שהיא דאורייתא. ולפי זה התירוץ שחילקתי בין ספירת העומר למעין שלש "נפל פיתא בבירא".

תירוץ הקושיא

יט. על הקושיא שהקשנו מדוע במעין שלש לא עבדינן ספק ספיקא בברכות, והלא בספירת העומר אומרים ספק ספיקא, מפני שיש אומרים שהיא מן התורה, ודחינו את החילוק בין הוחזק החיוב ללא הוחזק החיוב, על פי מה שביארנו (לעיל אות יב) יש לומר שרק כאשר אכל ושבע משבעת המינים יש אומרים שחייב בברכת מעין שלש מהתורה, ובהו יהיה ניתן לומר ספק ספיקא, אבל כשלא שבע כולם מודים שמעין שלש היא מדרבנן, ועל אופן כזה אמרו דלא עבדינן ספק ספיקא בברכת מעין שלש, כי מן הסתם לא שבע מ-18 גרם.

¹¹ יש ספר עין יצחק של הגאון רבי יצחק אלחנן, שהוא ספר עצום ורב, ויש עוד ספר עין יצחק, שלנו. פעם הבאתי את שלשת הכרכים של הספר "עין יצחק" לרב אלישיב, הוא הסתכל ואמר, יש כבר עין יצחק! אמרת לו: הרב, יש שתי עינים...

¹² יש לי מחברות של השיעורים שמרן היה נותן כאן בבית כנסת היזדים לפני כ-45 שנה, וכבר אז מרן דיבר על הנושא הזה.